El món pagès a la Catalunya Nova i a la Catalunya Vella (1480-1530)

Valentí Gual Vilà
Universitat de Barcelona

Introducció

L'objecte de la present comunicació és establir el marc general d'allò que entenem per «món pagès» en dues àrees de Catalunya que s'han pretès netament diferenciades: la Nova i la Vella. En primer terme, dibuixarem el panorama per a la Catalunya al nord del Llobregat, la Vella, a partir de la definició dels mals usos, la concreció de l'evolució històrica que va conduir a les guerres remences i la liquidació del conflicte per mitjà de l'arbitratge reial. Després, analitzarem en mínim detall el contingut del text dictat per Ferran II des de Guadalupe i oferirem una síntesi de les interpretacions que ha merescut per part dels historiadors, des de la visió «clàssica» de Vicens fins a les més renovades dels darrers anys. Tractarem, per acabar amb el primer bloc, de la situació de la pagesia catalana d'aquell marc geogràfic en el mig segle posterior a 1480.

Pel que fa a la Catalunya Nova, la primera circumstància a retenir és la gran diferència, respecte a la Vella, pel que fa al volum d'estudis que han estat adreçats a definir les característiques essencials del règim senyorial que s'hi va desplegar. Com podrem llegir, algunes de les aproximacions remarquen la inexistència de trets de diferenciació fonamentals i bàsics entre un i altre espai històric. A més, hauríem de tenir clar que Catalunya Vella i Catalunya Nova no són els únics escenaris possibles. Sense anar més lluny, ens hauríem d'adonar de la pervivència de models diferenciats a la muntanya pirinenca i al ponent català.

La Catalunya Vella

Els mals usos

Entenem per mals usos un conjunt d'exaccions banals o arbitràries imposades pels senyors als pagesos des de mitjan segle XI, que poc a poc contribuïren a definir

una nova servitud personal. Quedaren fixats en sis: remença, intestia i eixorquia —els més freqüents— i cugucia, àrsia i ferma d'espoli forçada.

La intestia era un dret senyorial caracteritzat com a mal ús que penalitzava els pagesos que morien sense fer testament amb la confiscació d'una part dels seus béns. Si el pagès deixava muller i fills, el senyor rebia la tercera part dels béns; si deixava fills, però no muller, la meitat; si no deixava fills, la meitat era per al senyor i la resta per als parents; i si no hi havia parents, tot, excepte els drets de la dona, era per al senyor. El nom d'intestia aparegué per primer cop a mitjan segle XII. Junt amb l'eixorquia i, per descomptat, la remença, fou, indubtablement, uns dels mals usos més estesos. Per als senyors, la importància potser no residia tant en els ingressos que els procurava com en el fet de compel·lir els pagesos a redactar testament i nomenar hereu. Així, evitaven la fragmentació del mas o una davallada en la percepció de les rendes.

L'eixorquia (d'eixorc, estèril) era una exacció banal que a partir del segle XII es va convertir en uns dels mals usos més característics de la condició servil. Permetia al senyor quedar-se amb un terç dels béns del pagès que moria sense fills. Per als senyors devia ser important el fet de deixar vacant el mas, encara que fos provisionalment. Després de les mortaldats del segle XIV, el nombre d'eixorquies degué augmentar espectacularment. Potser per això esdevingué un dels elements centrals de la conflictivitat social que oposà nobles i pagesos durant la baixa edat mitjana.

La cugucia (terme derivat de cucut, en llengua popular «cornut») era un dret banal que penalitzava el pagès si la seva muller era trobada culpable d'adulteri. Tant els Usatges de Barcelona com els Costums de Girona regulaven l'exacció en funció de l'actitud del marit: si aquest havia induït o coaccionat, la muller conservava els béns; si no hi havia hagut consentiment, els béns de la muller eren repartits entre el senyor i el pagès; si havia consentit, tots els béns de l'adúltera passaven al senyor. La cugucia està documentada des del segle XI i com els altres mals usos és un indicador de la servitud pagesa. Es dóna el cas que en la major part de viles i sobretot a la Catalunya Nova, algunes cartes de franquesa en regulen especialment l'exempció. Fora d'aquesta zona, tampoc hi ha gaires evidències de percepció en exemples concrets. Fou abolida per la sentència arbitral de Guadalupe, de 1486, per mitjà del pagament d'una compensació pecuniària que havien de fer efectiva els homes asservits.

L'àrsia o àrsina (del llatí arsum, cremar) era un altre mal ús característic de la condició servil. Fou un dret exercit pels senyors banals des del segle XI en virtut del qual podien exigir un terç dels béns mobles del pagès de qui s'havia cremat el mas. Així, penalitzaven la presumpta negligència. Fou declarat redimible per la sentència arbitral de 1486, tot i que el seu exercici per part dels senyors mai havia estat gaire freqüent.

La ferma d'espoli forçada era un mal ús que consistia en l'exacció d'una part dels béns del pagès que garantia el dot de la muller amb el mas del senyor. El seu origen es relaciona amb la imposició de drets banals per part dels senyors als page-

sos a partir de mitjan segle XI, concretament amb els «presentatges» que calia oferir al senyor per obtenir la seva autorització dels casaments. Tot i la intervenció freqüent dels senyors en pactes matrimonials dels seus serfs, especialment en el cas de vídues i òrfenes, no tenim gaires dades de l'aplicació concreta d'aquest mal ús fins al segle XV. Alguns autors el relacionen amb la hipoteca de terres, tot lligant-lo amb el susdit.

Les lluites remences

La remença, el principal mal ús, era la redempció que el pagès havia de satisfer per deslliurar-se de l'adscripció a la terra. De fet, el terme defineix tant aquest rescat com la mateixa adscripció. Emergí a la darreria del segle XI i es consolidà en el curs del segle XII a través d'un lent procés de formació de lligams servils. Anà gradualment associada a altres mals usos i a diverses obligacions o menuts drets del pagès envers del senyor. En el període temporal esmentat, l'obligació contractual civil de residir al mas tendí a esdevenir una obligació permanent i hereditària que afectava tota la família pagesa.

Al segle XIII, en plena prosperitat de l'economia feudal, la definició legal de la servitud es començà a subordinar a l'estabilitat i a la possessió dels béns materials (casa i terra), mentre que l'emigració pagesa cap a l'economia urbano-mercantil i cap a les terres de les noves fronteres institucionalitzava la condició servil i sistematitzava les servituds. Tot això anava acompanyat d'una gran activitat notarial que ajudava a fixar per escrit els vincles de dependència i a assimilar la condició de propi, soliu, i afocat a la condició remença.

La constitució «En las terras, o locs», del 1283, endurí decisivament la situació. La crisi del sistema feudal dels segles XIV i XV va manifestar les insuficiències de l'aparell productiu i es concretà en l'aparició de notables crisis de subsistència —com 1333, «lo mal any primer»—, d'epidèmies de pesta —la gran onada del 1348, i les «mortalitats dels infants» del 1362 i «dels mitjans» de 1371—, acompletades per la caiguda dels preus agraris d'ençà del 1380. Sembla ser que a la segona meitat del segle XIV es va accelerar el procés d'asserviment, de manera que la remença amplià la seva geografia i també la seva proporció entre els camperols.

Com a resultat de tot plegat, començà l'expressió del malestar dels camperols. El 1353, es va produir l'assalt i el saqueig per part dels vigatans de la pabordia de Palau, centre administratiu de les propietats del monestir de Ripoll a la Plana de Vic. A la dècada dels vuitanta del segle XIV tingueren lloc les primeres manifestacions del descontentament pagès. Es tractà d'accions espontànies, emmarcades en un clima de violència constant, i expressades de forma simbòlica, com ara amb l'aixecament de creus vora els masos i l'obertura de fosses. És l'anomenada «primera generació revolucionària. Els senyors reprimiren la contestació pagesa, però no aconseguiren de la Corona la prohibició de la reunió dels remences. Els sis mals usos foren l'eix

de les reivindicacions remences i la remença personal va passar a ser el senyal distintiu dels pagesos en lluita, l'excusa jurídica per a concretar un programa de més abast econòmic i social, sovint més pagès que estrictament remença. Així ho demostra el rebuig de la senyoria directa i dels drets eminents i la lluita per l'ampliació del domini útil per mitjà de la integració de masos rònecs als masos habitats.

Tot el conjunt de circumstàncies catastròfiques van determinar la reacció feudal per assolir el manteniment de la renda, amb un enduriment de les relacions socials agràries plasmada en les constitucions «Com a molts», del 1413, i «Commemorants», del 1432. Els senyors obriren més mecanismes legals a la remença, a la repressió i a la recuperació del domini útil pel domini directe, alhora que augmentaren el preu de les redempcions remences.

La zona més important de les remences es va circumscriure a les diòcesis d'Urgell, Girona, Vic i Barcelona. A les de Tarragona, Tortosa i Lleida el nombre de remences era molt menor. A la primera meitat del segle XV, a la Catalunya Vella hi havia entre 15 i 20 mil llars remences, que devien abastar la quarta part de la població.

Durant el conflicte entre senyors i pagesos, el paper de la monarquia estava cridat a ser clau. Interessada a reforçar el seu paper enfront dels estaments, adoptà una actitud ambigua, encaminada, a la vegada, a la redempció de la servitud, a la reafirmació del domini senyorial i a la recuperació de jurisdiccions reials. L'entronització dels Trastàmara comportà, primer, un retrocés, el 1413, de les posicions inicialment conciliadores de la monarquia del casal de Barcelona. Però Alfons el Magnànim, per mitjà de la seva muller, Maria, el 1448, concedia, sota condicions, la llibertat de reunió dels remences per tractar la supressió dels mals usos. Les reivindicacions pageses adquirien caràcter legal.

El 1450 el sindicat remença tenia prop de 20.000 adherents i presentava la seva demanda judicial davant l'audiència reial. El 5 d'octubre del 1455, una sentència interlocutòria emesa per Alfons el Magnànim suspenia la prestació de mals usos i servituds a canvi de 100.000 florins per a l'erari reial. L'oposició del bloc antiremença (noblesa, Església i patriciat urbà amb interessos sobre la terra) deixava en l'aire el text en oferir al rei un servei de 400.000 lliures. Al cap d'uns anys aquesta sentència era de nou vigent com a contrapartida del fracàs reial a les corts. La pagesia estava essent instrumentalitzada per la monarquia.

En aquest context, el febrer del 1462 s'inicià la Primera Guerra dels remences, un alçament social pagès, pocs mesos abans que esclatés la Guerra civil catalana (1462-1472). El març, bandes armades de 100 a 500 homes entraren a Castellfollit i amenaçaren Besalú. Tant Joan II com el Consell del Principat buscaren l'aliança remença. Així, el maig del 1462, la Diputació del General elaborà un projecte de concòrdia que fracassà, però que li va permetre d'obtenir el suport dels remences del bisbat de Barcelona, la plana de Vic, la Selva i l'Empordà.

Però, l'host pagesa més sòlida, acabdillada per un pagès folgat de la Muntanya, Francesc de Verntallat, establí contactes amb la reina i es posà al servei de la mo-

narquia. Del 1462 al 1472 el plet pagès va passar a segon terme i la guerra remença es va barrejar amb la guerra civil. De fet, a partir del maig del 1462, els remences combatien obertament a les ordes de la reina Joana, lloctinent general del Principat. La seva divisa era «monarquia, pau, justícia i concòrdia». L'ajut militar remença a la monarquia fou especialment important en l'amenaça contra les posicions de la Diputació del General a la Selva i a l'Empordà, en la salvaguarda dels passos de la Muntanya i en la defensa de Girona. Els «vernstallats» derrotaren diverses vegades el comte de Pallars i s'apoderaren de les viles de Banyoles, Besalú, Castellfollit, Olot i Camprodon.

L'acabament de la guerra amb el triomf de Joan II, segellat a la capitulació de Pedralbes, del 1472, no va resoldre el contenciós i les recompenses reials només van beneficiar un sector reduït de pagesos. En concret, els privilegis de l'any 1463 i del 1474 atorgaven a Verntallat la possessió dels béns dels senyors rebels dels vescomtats de Bas i d'Hostoles, amb el títol del mateix nom i plena jurisdicció sobre les seves terres i viles.

En iniciar-se el regnat de Ferran II, la situació social al camp català era confusa. L'octubre del 1481, el front nobiliari i eclesiàstic aconseguia imposar a corts la constitució «Com per lo senyor». Quedava anul·lada la sentència del 1455 i restablerts els drets senyorials. La interpretació que havien fet de la llei els pagesos permet de verificar l'actitud de «confusió» que hi ha en l'arrel de la revolució del camp, pràctica que les concessions reials fetes per Joan II o els monarques «intrusos» per tal de fer front a la guerra contribuïren a reforçar.

La resposta fou la Segona Guerra dels remences, dirigits, ara, pel sector radical del moviment pagès, mentre que el sector moderat preferia continuar la via judicial. Els remences grossos es desentengueren de l'alçament: havien pogut consolidar posicions econòmiques a costa de la crisi del sistema feudal i de les vicissituds econòmiques dels pagesos més pobres.

La lentitud de les negociacions reforçà la posició radical remença, dirigida per Pere Joan Sala (setembre del 1484). Quedava consumada la divisió entre el sector revolucionari i el legalista, mentre que una àmplia franja de pagesos oscil·laven entre els uns i els altres. Els radicals van aconseguir controlar les rutes de Vic a Girona i de Girona amb la desfeta d'una host reial a Mieres, el desembre del 1484.

La rebel·lió, integrada principalment per pagesos de la Garrotxa, les Guilleries i el Montseny, s'estengué per la Muntanya, Osona, la Selva fins al Vallès, va amenaçar Girona i Barcelona i derrotà l'host del veguer de Barcelona, Antoni Pere de Rocacrespa, a Montornès (gener del 1485).

Sota la pressió radical naixia el projecte de concòrdia del 1485, que suprimia els sis mals usos, amb una compensació prèvia als senyors de cinc lliures per foc, però mantenia els censos i drets. No va ser acceptada ni pels remences revoltats ni pels senyors.

Les hosts pageses assaltaven Granollers (febrer), assetjaven el castell de Sentmenat i recorrien el Maresme i el Baix Llobregat. El 24 de març, però, Pere Joan Sala

era derrotat a Llerona per tropes dirigides pel conestable d'Aragó. L'acció, amb uns 200 morts i altres tants presoners, comportà la detenció i posterior execució del líder pagès. Malgrat la derrota, els pagesos no van posar fi a la rebel·lió fins a les disposicions jurídiques i penals de la sentència arbitral de Guadalupe, el 21 d'abril del 1486.

La sentència arbitral de Guadalupe

Des del monestir de Santa Maria de Guadalupe (Extremadura), Ferran II, fent ús de la potestat reial i basant-se en l'acatament del seu arbitratge, estipulà un conjunt de disposicions que posaven fi al conflicte del camp català del segle XV. La sentència, originàriament en castellà, fou estampada en català el 1495 i incorporada en les compilacions de les Constitucions i Pragmàtiques de 1588-1589 i 1704. Enllaçava amb els projectes de concòrdia de la Diputació del General de 1462 i la del mateix rei del 1485. Tenia caràcter general, obligatori i permanent, i el rei se'n reservava la interpretació.

La sentència reglamentava les relacions jurídiques i socials del camp. De fet, restaurava el principi d'autoritat en castigar els pagesos contumaços i responsables de la Segona Guerra remença. Establia la redempció dels sis mal usos i extingia una sèrie d'abusos consuetudinaris i de treball personal en terres del senyor, així com una infinitat de drets de difícil identificació, encara que estiguessin capbrevats, mentre els pagesos poguessin demostrar que havien estat introduïts il·legalment.

La redempció dels mals usos al senyor era convinguda amb 60 sous barcelonesos per cada capmàs, 10 per cada mal ús d'una vegada, o tres sous anuals en concepte de cens (redimible al cinc per cent) que s'hauria de pagar fins que els mals usos no fossin redimits. Un cop garantida la llibertat del remença, aquest adquiria ple dret de vendre, comprar, alienar i permutar els béns mobles del seu mas, a excepció del cup major i les terres. La majoria de pagesos, doncs, restaren en les seves possessions com a emfiteutes.

De tota manera, quedaven confirmades tant les jurisdiccions de baró com les obligacions d'homenatge i els diversos drets derivats del domini directe i la senyoria eminent. Els pagesos disposaven de cinc anys per ratificar capbreus, la qual cosa equivalia a una renovació del domini per part dels senyors i al reconeixement dels capbreus per l'autoritat pública. En relació a la propietat eclesiàstica, la sentència es comprometia a suplicar la confirmació pontifícia i facultava els pagesos no remences per acollir-s'hi.

Les disposicions de pacificació estipulaven la restitució de castells i fortaleses als senyors, la llibertat de remences detinguts, el sobreseïment de les causes contra pagesos, el pagament de 6.000 lliures en concepte d'indemnització als senyors pels estralls de la Segona Guerra remença i la condemna a mort per esquartermaent i confiscació de béns dels capitostos radicals remences —més de 60—. Als altres, els era

commutada la pena per una multa de 50.000 lliures a pagar en 10 anys a canvi de ser eximits dels deutes remences envers la corona. S'establia una treva de 100 anys i un dia i la negativa de l'audiència reial a qualsevol reclamació en relació a les lluites passades.

Perquè els pagesos poguessin complir les indemnitzacions i la multa es va constituir el Gran Sindicat Remença (1488-1508), que va tutelar l'aplicació de la sentència. El 9 de gener de 1488, una clàusula addicional disposava talls de rescat pels masos rònecs; d'aquesta manera, en quedaven molts incorporats al domini útil dels pagesos que els havien aglevat.

Valoracions historiogràfiques de la sentència arbitral de Guadalupe

Vicens[1] cregué que amb la sentència desapareixia el remença i sorgia el camperol emfitèutic, tingut com a base de l'estructura agrària catalana fins als nostres dies. Vilar[2] acceptà la tesi de Vicens, tot i que afegí que els guanys foren sobretot per als pagesos rics. Serra opinà que fou una eina de recomposició i reorganització del sistema feudal, esporgant les causes més conflictives, i a la vegada un instrument de reforçament dels pagesos grassos de mas. Sales ha qüestionat la interpretació que considera Guadalupe com un triomf del mas sobre el castell.

De fet, doncs, visions més recents sobre el tema, que devem a Núria Sales i Eva Serra, estan lluny d'interpretar la sentència del 1486 com una completa victòria pagesa i, encara més, de creure que Guadalupe encetava una etapa en la història del camp català d'harmonia social, sense contradiccions internes, que de fet arribaria fins a l'entrada de la fil·loxera i els conflictes rabassaires.

De tota manera, és necessari deixar clar que no totes les interpretacions coincideixen amb les de les dues historiadores i, doncs, introdueixen matisos més o menys profunds. Podem prendre alguns exemples a tall de mostra. Ramon Garrabou[3] admet que les classes senyorials van veure limitada la seva capacitat d'actuació després de la crisi de la baixa Edat Mitjana, però remarca que no van pas quedar desarmades, sinó que amb la sentència de Guadalupe es va redefinir una nova legalitat, suficient per rendibilitzar la condició de senyor.

Montserrat Duran[4] accepta que la sentència no va atacar directament els fonaments del règim senyorial i féu possible que les formes feudals subsistissin a Catalunya formalment fins al segle XIX. També considera que és cert que la seguretat de

[1] VICENS VIVES, J., *Els Trastàmares (segle XV),* Barcelona, 1956, pàg. 224.

[2] VILAR, P., *Catalunya dins l'Espanya moderna,* vol. II, Barcelona, 1964, pàg. 211.

[3] GARRABOU, R., «Introducció», dins *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans,* Barcelona, Crítica, 1986, pàgs. 7-21, pàg, 18.

[4] DURAN, M., «Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI», dins *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans,* Barcelona, Crítica, 1986, pàgs. 186-213, pàg. 203.

la permanència a la terra, la supressió dels mals usos i l'ampliació de les explotacions agràries van permetre l'estabilització d'una classe pagesa capaç d'afrontar i de qüestionar, cada vegada més, l'autoritat senyorial.

Per a Gaspar Feliu[5], també hi ha la possibilitat d'efectuar dobles lectures. Si bé creu que és ver que amb Guadalupe els pagesos no ho guanyen tot i que els senyors reben seguretat pel que fa al cobrament de les seves rendes, considera que la millora en la percepció d'aquestes, que apareix de forma reiterada a corts, prova que les decisions en favor del senyor mai foren massa eficaces. També, d'altra banda, és clar que les rendes eren limitades i que amb la sentència els pagesos quedaren en millor disposició que els senyors per a apropiar-se dels beneficis del creixement econòmic. La conclusió a què arriba Feliu[6] és nítida: «la victòria (per als remences) no va ser total, però em sembla difícil no dir-ne victòria».

Eva Serra porta els plantejaments al punt de considerar que les guerres remences fores, en realitat, guerres pageses. Considera que des del 1450 el programa pagès incloïa no només la redempció dels mals usos, sinó també la demanda de liquidar drets senyorials o feudals que pesaven sobre la terra. La mateixa sentència remarca la presència de pagesos no remences. L'adhesió pagesa als Sala, quan la Segona Guerra remença, s'ha entendre com la unió d'esforços de diversos grups de la pagesia en defensa d'un programa comú i no cal pas atribuir-la, com feia Vicens, als resultats de l'acció repressiva i indiscriminada del lloctinents[7].

Pel que fa al paper del rei, tingut per Vicens com protector dels pagesos, Serra creu que participà plenament de la condició de representant dels interessos senyorials. En conseqüència, mai va atacar les rendes senyorials ni va admetre que els pagesos adoptessin formes de lluita pròpies. Belenguer[8] ha centrat convenientment aquesta dicotomia, deixant clar que la monarquia tenia un rumb definit en el plet més important del Principat i que Ferran II mai no va jugar amb els interessos d'uns i d'altres, pagesos i senyors.

La dialèctica senyors/pagesos posterior a Guadalupe tingué com a base els drets alodials (censos i prestacions diverses a què era sotmesa la terra) que el pagès havia de pagar a la propietat eminent. De tota manera, l'articulat de Guadalupe recull com feia un temps que certs pagesos havien deixar de pagar els drets dependents de la terra. El rei havia estat instat pels senyors a manar l'obligatorietat del pagament dels drets alodials. La sentència deixa clara la súplica, i consigna que la qüestió havia donat lloc a lluites aferrissades. Per això, el rei aprofità la sentència per afermar els drets del pagès, però, també, per confirmar els drets feudals dels senyors: juris-

[5] FELIU, G., «El règim senyorial català als segles XVI i XVII», dins *Pedralbes,* Barcelona, 1996, núm. 16, pàg. 39.

[6] FELIU, G., «El règim senyorial...», pàg. 39.

[7] SERRA, E., «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe», dins *Recerques,* Barcelona, 1980, núm. 10, pàg. 18.

[8] BELENGUER, E., *Ferran el Catòlic,* Barcelona, Edicions 62, 1999, pàg. 152-159.

diccions, homenatge, drets derivats de la senyoria directa, servituds que no formen part dels sis mals usos i obligació de participar en les obres de castells (els dos darrers extrems havien de ser confirmats en capbreus).

Serra[9] es demana: «Ha calgut la derrota militar pagesa per tal de fer viable la «via del compromís». ¿Encara cal afirmar que el mateix compromís no hauria existit sense guerra pagesa?». L'autora ha donat resposta a l'interrogant prèviament i l'assegura amb el concurs de diversos exemples pertocants el Vallès i el Bages. Defensa que és possible fer una valoració positiva de la sentència, des de l'òptica pagesa, per la pèrdua de la capacitat del baró a controlar els desplaçaments de la pagesia (al baró se li escapoleixen porcions de control sobre la mobilitat pagesa) i en el terreny de l'ampliació del mas a favor del pagès (incorporació de masos rònecs a la propietat emfitèutica). Però continua la coacció extraeconòmica i la noblesa laica o eclesiàstica persisteix en l'extracció de l'excedent pagès per raó dels drets dependents de la terra.

Tal vegada, sigui oportú d'introduir la síntesi oferta per Belenguer[10]: entre les visions més negatives, de la sentència, per a la totalitat dels pagesos, que devem a Serra, i les més optimistes, de Duran i Feliu, el gran historiador dels remences, Vicens, «no anava tan desencaminat».

Després de Guadalupe

> El règim senyorial català va entrar després de la sentència de Guadalupe en un procés irreversible de decadència, tant en l'aspecte econòmic com en l'aspecte social. En el futur, les millores que experimentarà l'agricultura catalana seran el resultat del treball pagès i es faran, fonamentalment, en profit del pagès[11].

Tot i això, l'extracció de l'excedent pagès és el terreny de lluita dels segles XVI i XVII. I avancem-nos a dir, també, que el marc institucional català vetllà profundament per la vigència i si calia l'enduriment dels drets dependents de la terra. En aquesta direcció, la legislació posterior a Guadalupe segregada per constitucions, capítols de cort i pragmàtiques reials té com a objectiu la defensa del sistema ratificat el 1486. Es tracta de mesures de vigilància, de prevenció i de protecció per preservar i, si cal, endurir, el feudalisme. Els textos legals es centren en dos temes bàsics: el control de les alienacions de terra sota dependència senyorial i la vigilància del pagament de les deduccions de la collita. Una altra cosa pot haver estat la traducció en la pràctica d'aquesta voluntat de preservació del sistema.

En la primera línia de defensa, són establertes disposicions per evitar que les compravendes es facin sense coneixement del senyor, fraudulentament, des de l'òp-

[9] SERRA, E., «El règim feudal...», pàg. 20.
[10] BELENGUER, E., *Ferran...*, Edicions 62, 1999, pàg. 157.
[11] DURAN, M., «Producció i renda...», pàg. 207.

tica nobiliària. Està clar que això implicaria la pèrdua del lluïsme. Aquest dret, també conegut com a foriscapi, era rebut pel senyor directe en cas de venda o traspàs a títol onerós d'una possessió, i sempre que no fes ús de la fadiga o dret de prelació. Era proporcional al preu o a l'estimació i es rebia per raó de la signatura d'aprovació de la venda o traspàs. Els percentatges oscil·laven entre un 10 i un 30 por 100. Als territoris de Barcelona, Tortosa, Girona, Lleida i Vic pagava el lluïsme el venedor. A la resta de Catalunya, el comprador.

Per evitar la no percepció del lluïsme, la legislació insisteix en què les transferències o alienacions han de portar la signatura del senyor directe. És un tema que remunta a inicis del segle XIII, però que en l'època que ens ocupa podem trobar explicitat en les corts de Montsó del 1510. Després de la queixa de l'estament eclesiàstic, el rei Ferran II dictà una pragmàtica que penalitzava els notaris que cursaven contractes sense la signatura del senyor alodial o directe.

En les corts de Barcelona del 1520, ja en temps de Carles I, foren aprovats una constitució i un capítol adreçats a contrarestar el frau en les compravendes, prova que la pragmàtica del 1510 havia rebut poc seguiment. El 1520, s'amenaçava als notaris amb la privació de l'ofici. També s'ha de considerar que el capítol de 1520 fa referència als establiments fets per emfiteutes a tercers exigint entrada i una quota de cens superior a la que ells paguen al senyor directe. Aquests emfiteutes pretenen, a més, que de l'entrada i de la quota o cànon no han de pagar lluïsme ni terç. El capítol resol en sentit contrari a la voluntat, i segurament a la pràctica, dels emfiteutes que establien.

Encara en aquesta direcció, l'any 1537 fou publicat un capítol de cort per frenar els fraus que els senyors directes rebien en actes de venda perpètua, a carta de gràcia, donacions, arrendaments, lloguers, empenyoraments, encarregaments, permutes... Per acabar amb el frau, el notari havia de prendre jurament als subjectes del contracte per tal de garantir que no es el fan eludint obligacions en matèria de lluïsme, terços i fadigues. Altrament, tant el notari com els subjectes podien ser penalitzats.

El 1542, una nova constitució exigeix als notaris que especifiquin en els contractes per quins senyors es tenen les propietats que es volen alienar i els drets emfitètutics o feudals que pesin damunt les propietats. El 1599, la qüestió encara cuejava i en cas de contrafacció s'imposava una pena de 25 ducats al notari.

El segon gran bloc de legislació fa referència a la resistència pagesa en relació amb el pagament de la renda feudal. En aquest sentit, la cronologia de les pragmàtiques i capítols de cort és espessa: 1510, 1511, 1520, 1542, 1553 i 1559. Es tractava de garantir el control sobre els intents dels pagesos de defugir les deduccions de les collites i resistir-s'hi. Hi ha dues precisions fonamentals: primera, l'obligació dels pagesos de notificar als senyors l'acabament de la collita abans de batre; segona, el dret dels senyor de cobrar en garba, és a dir, al camp abans de batre a l'era, forma de controlar el possible camuflatge d'uns quants sacs de gra una vegada batut o d'impedir la «pèrdua» d'algunes garbes en el trànsit del tros a l'era.

La pragmàtica reial de 2 de setembre de 1510, donada a Montsó, faculta el senyor a fer escorcolls a les cases dels pagesos sospitosos de frau. Però s'havia de tenir en compte que les comunitats pageses a través de pressions, transaccions i costums immemorials havien aixecat un cos de defensa que no podia ser vulnerat, que era la clau de la seva resistència. Ara bé, en el cas de contradicció a tot allò instituït per la pragmàtica la infracció es considerava pecat i era castigada i penalitzada amb l'excomunió episcopal i la pena de 60 sous barcelonesos.

Hi va haver enrenou per la manca de precisions en determinats punts del text del 1510 i el rei va esclarir que l'escorcoll anava a càrrec del senyor i només en el cas que es trobés frau les despeses serien pagades per l'infractor. En relació amb la forma de notificar al senyor el final de la collita, es diferenciava entre llocs de poblament concentrat i dispers. En els primers, calia atendre al text de la pragmàtica (notificació individual als procuradors, batlles o cobradors). En els segons, el control havia de ser fet per persones no vinculades a la casa o dignes de credibilitat, tot amb el desig per evitar el frau dels masos. Quant al costum immemorial, el rei va concretar que s'entenia per això que no hi hagués memòria en contrari. El punt clau feia referència a la disposició reial «que en las cosas que nunca se ha pagat delme, per costum immemorial, o sentèntia judicial, o pactes, y conventions, que no.s pague sinó de aquellas cosas que solen pagar». El 1542, el rei anul·là en un altra pragmàtica la clàusula i va resoldre el plet segons els interessos de la noblesa laica i eclesiàstica, «declaram aquella paraula cosas no ésser conforme a dret y per conseqüent no ésser estada ben posada». A partir de llavors, eclesiàstics i nobles centraren l'objectiu en elevar la pragmàtica a capítol de cort per donar-li més força legal. De tota manera, havien estat bandejats els elements consuetudinaris —base de la resistència camperola— i introduïdes normatives generals contràries als interessos pagesos.

La Catalunya Nova. Un món de pagesos lliures?

> Pot resultar pertinent de començar l'anàlisi de la situació de la pagesia a la Catalunya Nova amb aquesta citació: «el conflicte remença és un conflicte parcial, que afecta una part minoritària del territori i de la pagesia catalana. És ben cert que la confusió de Catalunya amb l'Empordà és un dels esports nacionals, però cal ser seriosos: Guadalupe no va representar cap canvi per a la majoria de terres, de senyors i de pagesos del Principat, ni els del Rosselló, ni els de les comarques pirinenques, ni els de tota la Catalunya Nova (...) el trencament important i d'abast global vingué determinat per la crisi baixomedieval i si volem donar una data és millor posar l'èmfasi en el 1348 que en el 1486[12].

[12] FELIU, G., «El règim seyorial...», pàg. 40.

Les afirmacions són contundents i Feliu les arrodoneix en defensar que el problema remença no seria més que un desajustament parcial sorgit de l'intent dels senyors de recuperar els masòs ronecs i, secundàriament, del malestar social d'una pagesia rica de fet i serva de dret. Hipòtesi «forta i discutible», com admet Feliu, que hem d'aparcar aquí per centrar-nos en l'anàlisi de la realitat agrària de la Catalunya Nova.

Entenem per Catalunya Nova els territoris situats a ponent i al sud del Llobregat. Els tòpics i les anàlisis simplistes de la societat i les institucions jurídiques que sorgeixen de la conquesta d'aquelles terres n'han desvirtuat el procés de penetració, consolidació i evolució del feudalisme. De manera que el predomini del pagès emfiteuta en aquestes regions, en contraposició al pagès de remença a la Catalunya Vella, ha estat el factor cabdal per parlar d'una Catalunya Nova més lliure i no sotmesa al jou de les servituds.

Des d'una perspectiva jurídica, hom podria considerar la Catalunya Nova majoritàriament exempta de servituds i amb una pressió fiscal menys feixuga que la Vella. El conjunt de les cartes de població donades pels senyors semblen abonar la hipòtesi. Es tracta de documents on s'estableixen drets, obligacions i privilegis que són rebuig als mals usos. No hem d'oblidar, però, que les cartes pobla eren redactades per atreure pobladors i posar en conreu terres incultes i, de retruc, augmentar la renda senyorial.

Encara que molts cops no s'hagi tingut en compte, això no treu que les cartes de població són el reflex d'una època i d'un moment, d'una conjuntura històrica molt concreta. Cal, doncs, fer un seguiment de com evolucionen les relacions entre els senyors i els pagesos a la Catalunya Nova a la llum d'aquests documents. Ens podem valdre de l'exemple de Vila-rodona (Alt Camp): del 974 al 1161 (carta de població i establiment a particulars, respectivament) són introduïdes imposicions feudals. Ens referim a la tasca (onzena part de la collita, una vegada satisfet el delme); al llòsol (tribut a pagar al senyor pel dret de llosar les eines a la ferreria senyorial); i a donar al senyor, en aquest cas el bisbe de Barcelona, una tercera part de la producció del molí.

Pel que fa a l'existència dels mals usos a la Catalunya Nova, la infeudació de la castlania de Montmell (Baix Penedès) el 1211 deixa clar el pas d'homes lliures a homes sotmesos al jou de les servituds: s'hi esmenten eixorquia, intestia i cugucia. S'ha produït, doncs, el desplegament del feudalisme en una àrea geogràfica que poc temps enrera era frontera.

Aquesta incorporació d'una part de la Catalunya Nova a l'estatut pejoratiu del pagès de la Vella no impedeix que en un mateix territori coexisteixin pagesos sotmesos als mals usos amb altres que en són lliures. Com és lògic, això respon al fet que el feudalisme no es reprodueix amb idèntiques condicions malgrat que, en línies generals, els factors fonamentals siguin els mateixos. Hi haurà diferències en el marc jurídic i en les relacions de producció, però les bases cabdals que sostenen el sistema no experimenten grans variacions.

Les afinitats entre les «dues Catalunyes» també es poden cercar en el camp de les servituds. L'estudi de les confessions generals dels capbreus mostra l'obligació de fer serveis, de prestacions militars, fiscals, taxes arbitràries, treballs en l'arranjament de castells i muralles. Les obligacions són, tal vegada, més atenuades que a la Catalunya Vella, però existeixen.

Insistim en què condició de pagès de remença i emfiteuta ha estat atribuïda, unidireccionalment i respectiva, a Catalunya al nord i al sud del Llobregat. És cert que a la Catalunya Nova el pagès no està sotmès a la redempció i és «lliure» d'abandonar el predi. Però els documents, en definir els vincles de dependència entre el pagès emfiteuta i el senyor, expressen els termes d'home propi, soliu i afocat. Per a Hinojosa[13], la veu afocat no és sinònima de remença, sinó que els pagesos s'obliguen a residir al predi del senyor com arrendataris lliures mentre duri la subjecció. L'expressió, doncs, té diverses connotacions segons l'àrea geogràfico-històrica de Catalunya. Al nord del Llobregat, afocat vol dir que el pagès necessita el permís del senyor i ha de pagar la redempció per poder abandonar el predi. Al sud del riu esmentat, la veu no comporta cap de les dues exigències. La pragmàtica de la reina Maria, del 1449, volia assimilar els remences amb els homes propis, solius i afocats, fent extensius els mals usos sobre aquests darrers. Si bé hom no pot entendre la condició d'afocat com a sinònim de remença, és veritat que s'utilitza com una accepció cada vegada més pejorativa per a la situació social del pagès. En definitiva, la diferència entre afocat i remença és que el primer podia abandonar el predi sense redimir-se.

A la Catalunya Nova, l'explotació de la terra es basà en l'emfiteusi. Si bé l'establiment plasmà el model del feudalisme a les contrades d'aquesta regió, el segon també incidí sobre el primer. Un cas exemplar en resultà el lluïsme que s'havia de pagar al senyor quan un possessor alienava la seva propietat útil. Hi ha autors que creuen que darrera el lluïsme «s'hi disfressa la redempció que ha de pagar el pagès afocat per alienar el predi»[14].

Una altra forma de coerció de què poden fer ús els feudals és el domini jurisdiccional sobre els habitants del territori. La senyoria jurisdiccional comprenia prerrogatives de poder públic: el govern del territori i l'administració de justícia, amb els ingressos derivats per multes. El dret de maltracte esgrimit pel senyor desposseeix el pagès de tota defensa judicial contra les arbitrarietats. El ius maletractandi comporta freqüentment l'empresonament (en sitja, tàvega, tina o qualsevol tipus de presó), els càstigs corporals i la confiscació dels patrimonis. Les cartes de població semblen garantir una millor posició del pagès enfront de l'ús de la violència per part

[13] HINOJOSA, E. de, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media,* Madrid, 1905, pàgs. 91-92.

[14] COMAS PIÉ, J., «El desplegament feudal a la Catalunya Nova», dins *Actes de la XXXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos de Catalunya,* vol. I, 1989, pàg. 313.

del senyor. Però, ¿quan el senyor territorial té la senyoria jurisdiccional i aquesta és amb mer i mixt imperi (amb tota la justícia civil i criminal), on rau la diferència entre plena jurisdicció i dret de maltracte?

El mer i el mixt imperi no s'aconsegueix tan sols per jutjar els plets entre els vassalls, sinó també per controlar els processos judicials, condemnar a mort, mutilar, dictar càstigs corporals i confiscacions, sense que la persona condemnada pugui apel·lar a cap altra instància de fora del control de la senyoria. Tot això tenint en compte que la cort o cúria del batlle representa i defensa els interessos del senyor. Per tant, el control dels mecanismes d'aplicació de justícia és un pas més en la plasmació del model feudal.

A la zona del riu Gaià i en indrets de l'Alt Camp, en el transcurs dels segles XIV i XV són força els senyors laics i eclesiàstics que aconsegueixen la compra del mer imperi a la Corona. Per tant, si més no en aquest terreny, «en el transcurs dels segles XII, XIII i XIV s'ha donat un desplegament del feudalisme en el país (...) en parlar de dues Catalunyes, cal tenir present que no coexisteixen dos models diferents (...), les essències fonamentals del feudalisme s'han desenvolupat també a la Catalunya Nova»[15].

Ara bé, el nucli del règim senyorial, el seu component bàsic i més distintiu, és la senyoria territorial, és a dir, el domini sobre el conjunt del territori i els homes que hi habiten, domini lligat a les necessitats de defensa i diferenciat tant de la jurisdicció com de la senyoria campal. Les prestacions que en derivaven eren fogatge, quístia, ingressos resultants de la possessió de les herbes i dels destrets o monopolis senyorials. I, per descomptat, el delme, que a la Catalunya Nova es trobava generalment en mans dels senyors i era vital per al manteniment de moltes economies senyorials[16]. L'autor afegeix la senyoria campal que representa la propietat (no el domini) de la terra per part del senyor. La senyoria campal es presenta amb més facilitat a la Catalunya Nova que a la Vella, car a la Nova la implantació de la senyoria territorial acostumava a precedir els pobladors, encara que a vegades aquests rebien la terra en alou. A la Catalunya Nova, senyoria territorial i senyoria campal és coincidència freqüent.

Què va passar després de Guadalupe a la Catalunya Nova? Deixant de banda que els mals usos no són declarats abolits, sinó redimibles, cal observar la situació i la condició existent al camp. Bàsicament, el sistema feudal resta incòlume: la substracció d'una part de la renda, el control sobre els mitjans de producció i sobre la mateixa producció i els drets jurisdiccionals són mantinguts. A la Catalunya Nova, l'estudi dels capbreus permet copsar com el feudalisme és encara el marc econòmic i jurídic de la societat rural i com manté les seves característiques essencials. En la confessió general dels capbreus es parla d'homes propis, solius i afocats, obligats a

[15] COMAS PIÉ, J., «El desplegament feudal...», pàg. 315.
[16] FELIU, G., «El règim senyorial...», pàg. 36.

prestar servituds i drets. Les servituds són bàsicament joves (de tragí, de sembradura, de batuda) que permeten al senyor d'estalviar-se de contractar personal per conrear la reserva dominical. En molts llocs els pagesos són obligats a contribuir en les obres foranes del castell, a donar host i cavalcada, a efectuar serveis de vigilància —guaita, bada—, a oferir al nou senyor un donatiu... Sens dubte, l'arbitratge de Ferran II establí la redempció dels sis mal usos, però deixà intacte la resta del sistema. Formalment, només? Aquesta és l'opinió de Duran[17]:

> pensem que aquestes prestacions (les relacionades amb activitats de defensa) havien caigut en desús ja durant el segle XVI: les referències al no compliment des de temps «immemorial» de tals prestacions i, sobretot, el fet que no es procedís a transformar-los en pagament fix corroboren, creiem, aquesta impressió.

En els llocs on el senyor posseeix la jurisdicció civil i criminal té dret a aixecar forques, encadenar i empresonar. A parer de Duran[18] també l'exercici de la justícia va experimentar modificacions substancials. El procés es va iniciar tímidament al segle XVI i l'actuació senyorial va veure poc a poc restringides les capacitats d'usar la justícia en defensa, només, dels seus interessos de classe. Els senyors sovint es van convertir, només, en els responsables de la defensa i l'execució de les normes d'actuació moral acceptades pel conjunt de la població. Condemnaren a mort fins a mitjan segle XVII, però amb caràcter encara més residual. L'exemple del monestir de Poblet documenta una darrera condemna a la pena capital, a la forca, l'any 1685, en la persona d'un basc acusat d'assassinat.

En aquesta línia, la capbrevació de la universitat de Pira (Conca de Barberà), l'any 1558, pot ser il lustrativa: poques prestacions personals, car no hi ha esment de jova, batuda i tragí (que sí havien de prestar els homes de l'Espluga de Francolí, a la mateixa comarca i sota la mateixa jurisdicció, en idèntic any), ampli quadre de pagaments i subjecció jurisdiccional absoluta.

A Pira, batlle i jurats declaren a requeriment del comanador de Barberà, de l'orde de Sant Joan de Jerusalem. El batlle afirma que ho és pels santjoanistes i que en el seu nom exerceix la jurisdicció civil i criminal, alta i baixa (el «mer i mixte imperi»). Tots els residents a Pira són fidels vassalls de l'Orde i presten sagrament i homenatge al comanador. Totes les cases, honors i possessions les tenen en alou, domini, fadiga i terç del senyor.

En cas de venda del domini útil, el venedor ha de satisfer el terç al comanador. En la resta de vendes, es paga lluïsme a raó de 2 sous per lliura —10 por 100—. En les donacions de germà a germà o d'oncle a nebot no es paga res. En cas de venda a carta de gràcia, es satisfa la meitat del terç que quan és perpètua. El forn de cou-

[17] DURAN, M., «Producció i renda...», pàg. 205.
[18] *Ibídem.*

re pa està sota alou, domini, fadiga i terç del senyor, per tant, és un fort establert. Una plaça i la botiga també són sota domini i senyoria del prior. La font d'aigua viva és lliure de cens. Els homes de Pira declaren ser obligats a ajudar en les obres en el mur i les cobertes sobiranes del castell de Barberà.

Els pirencs paguen delme a raó de tretze parts, dues, en alguns llocs del terme —al 15 por 100—, i en altres, de tretze parts, una —delme al dret—. El delme dels cereals és liquidat després d'haver fet net el gra: criden el delmer del senyor i aquest s'endu la part pertocant. La primícia es satisfa de la part de collita restant. Abans de veremar demanen llicència al batlle per fer-ho en plantes primerenques, però la feina gran de la verema no comença fins que els cups de l'Orde a Barberà són a punt, car han de portar la verema fins al castell d'aquell lloc. A canvi, reben, a despeses del senyor, el primer viatge dos pans, i el segon, dinar. Si el delme de la verema passa de quatre cargues, els donen un punyeró de civada. Mentre dura la verema, l'Orde té una persona, al portal, encarregada de comptar les cargues que entra cadascú. En pagament de delme, si passa de cinc i mitja, pot demanar de les restant la que li vingui de gust.

El delme de llegums i de verdura el paguen a la desena i la primícia surt també d'ací. Els productes enumerats són alls, cebes, faves, pèsols, cigrons i guixes. Afegeixen les plantes tèxtils —lli i cànem— i el mill. En relació amb el delme del safrà, el costum assenyala un pagament de tres unces per cadà cortó plantat de safrà vell i la meitat en cas que sigui nou. També en satisfan la primícia. Dels polls en paga cada casa que en posa. El delme dels anyells, cabrits i qualsevol altre animal va a la desena, com la llana. Dels pollins, per cadascun han de pagar 6 diners.

A l'Arxiu de Poblet, armari III, calaix 27, carpetes 1 i 2, es conserven un seguit de documents d'establiments fet per la comunitat monàstica des d'inicis del segle XIII, és a dir, mitja centúria després de la seva arribada a la Conca de Barberà. Recordem que entenem per establiment la concessió d'un immoble en emfiteusi per la qual l'estabilient o concedent es reserva el domini directe i cedeix a l'emfiteuta el domini útil a canvi d'una entrada inicial i d'un cens anual perpetu, habitualment fix, en diner o en espècie. Sovint l'establiment emfitèutic fou la figura jurídica de la concessió d'una batllia, una notaria o una escrivania de jurisdicció reial o baronial. O també de la concessió d'altres destrets com ara fonts, fleques, tavernes, fargues, aigües públiques i molins, que avançada l'edat moderna foren objecte, ja, d'arrendament. Els exemples que exhumem de la documentació monàstica són força interessants de cara a concretar l'evolució i naturalesa d'aquest tipus de contracte i reclamem especial atenció sobre el darrer.

Gràcies a un trasllat, sabem que el desembre del 1207, Pere, abat de Poblet, dóna als homes de Montsuar (Urgell) una peça de terra al domenge del lloc perquè hi plantin vinya. En concret, estableix dues sorts a Joan Ferrer, d'Almasor; i una sort a Pere Gilabert, Arnau Botet, Guillem Galter, Guillem de Florejacs, Ramon de Concabella, Bernat de Concabella, Pere de Flavià, Bernat de Loban, Guillem de Riu, Ra-

mon de Ros, Bernat Tort i Arnau de Bagada. Tots han de donar una tercera part de la verema i de les olives. Estan subjectes a fadiga de 30 dies i paguen una entrada de 40 sous. El novembre de 1221, un altre trasllat informa que Ramon, abat de Poblet, dóna a Berenguer de Concabella una peça de terra al domenge de Montsuar per plantar-hi vinya. Anava a terç de collita i fadiga de 30 dies.

El 17 de les calendes de juny de 1231, un document de trasllat en estat fragmentari anota una fadiga de 10 dies. En les afrontacions hi ha l'esment al camí de Montblanc i al terme de L'Espluga Calba. És un establiment de cinc peces de terra fet per Poblet a Pere Massana.

El 7 de les idus de febrer de 1235, l'abat Vidal d'Alguaire dóna, als homes de La Faneca, cases i farraginals a la vila de Bellcaire i fora, amb l'únic pacte i condició que les millorin.

El gener del 1273, Poblet concedeix a Jaume Moragues i la seva muller Mascarosa, a cens anual i perpetu de 6 sous barcelonesos, el molí de Vallclara (Conca de Barberà), prop del terme de Corregó. Va a fadiga de 20 dies i els Moragues queden obligats a reparar moles i casals a despeses seves.

El setembre del 1286, Poblet estableix a Jaume Moragues un molí al terme de Vallclara, a cens anual de 4 sous barcelonesos. Hi ha fadiga de 10 dies.

L'abril del 1317, gràcies a un trasllat de Francesc Casasús, monjo de Poblet, el desembre del 1701, sabem que fra Berenguer Moliner, majoral de Juncosa i Cogul (Garrigues), concedeix a diversos particulars de Cogul permís per construir una peixera al riu de Set, sota diversos pactes.

El 7 de les calendes de juliol de 1333 (en trasllat), fra Miquel de Serret, de Poblet, estableix en emfiteusi dos domenges a Montsuar a Bernat Reig, Pere Nicolau, Domènec Terrasola i Pere Sescorts per tal que hi plantin vinya en el termini de tres anys. Hauran de pagar la cinquena part del gra en garba o a l'era, en gra desfet, i el safrà a l'octau al camp i en flor.

El 7 de les idus de novembre de 1334 (trasllat del 1541), retenim els pactes entre Poblet i els pobladors de Quart, al País Valencià. La cafissada de regadiu ha de ser donada a entrada de 250 sous i 2 masmudines de cens, de manera que siguin donades 50 jovades i 50 albergs a 50 pobladors. Cadascun rebrà una jovada de secà, amb el pacte que per al secà donin d'entrada només 2 sous per jovada. De l'alberg no pagaran entrada i només hauran de satisfer una masmudina de cens. Per jovada de regadiu pagaran d'entrada 1500 sous i 12 masmudines de cens, a terces. Les altres 50 jovades i albergs seran donats a tants pobladors com vulguin l'abat, el majoral i quatre prohoms escollits pels pobladors. L'abat reté les vinyes de secà. Els pobladors han de pagar lluïsme i observar la fadiga, han de llaurar coster, han de fer residència a Quart, han de prestar homenatge i sagraments quan siguin residents, així com host i cavalcada. No han de vendre terra de regadiu que no sigui a altres de Quart. Si fan alberg nou hauran de pagar una masmudina de cens en relleu de l'antic. Poblet reté forns, molins, banys, carnisseries, molins d'oli i l'escrivania. Els

pobladors tindran empriu d'allenyar i de fer calç i guix, i podran fer péixer el bestiar de qualsevol mena com ho desitgin i tal com és costum a ciutat de València. Poden tenir pati de fossar, pati per a església i casa per tenir cort i presó.

El 20 de juny de 1385 (trasllat del segle XV), tenim l'acte d'establiment fet per Joan Arbós, majoral de Quart, a Andreu Calbet i Valeri Climent, veïns d'Aldaia, de diverses terres.

El 18 de febrer de 1428, en document original, fra Joan Magdalé, síndic de Poblet, estableix a Pere Berenguer una casa situada a la ciutat de Lleida, al carrer de la Blanqueria, a cens anual de 10 sous jaquesos.

El 20 de novembre de 1488, en original, Joan Payo Coello, abat de Poblet, atenent que algunes cases de Vimbodí (Conca de Barberà) amenacen ruïna, estableix en favor de Guillem Boldú, notari, totes les cases que té el monestir a Vimbodí, a la plaça, per 15 lliures de tern d'entrada i a cens de 6 diners. I fa el mateix en favor de Pere Pinós, batlle general de l'honor pobletana, d'una casa al carrer major a 4 diners de cens i 10 lliures d'entrada.

El 6 de setembre de 1493, document original, fra Manuel Galceran, bosser i síndic de Poblet, estableix el castell i lloc de Santdomí (del priorat de Sant Pau de Manresa, donat per la família March) a Joan de Cardona, batlle del lloc. Consta enumeració de les diverses peces de terra establertes i dels censos pertocants.

L'any 1494, en original, consta l'establiment fet per Poblet a Joan March, major, del lloc de Garcia (Ribera d'Ebre), del comtat de Prades, del mas de Bas. Conté nota relativa a la posterior condemna per heretgia de Joan March.

El 2 de novembre de 1528, trasllat de 1828, fra Antoni Sabater, bosser i síndic de Poblet, estableix a la universitat de l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà) els casals dels molins fariners, vulgarment el molí de la vila, que té Poblet. El cens és de 16 ll. cada any, a pagar per Tots Sants. Hi ha fadiga de deu dies i terç de venda.

El 22 de desembre de 1529, en document de trasllat, Pere Queixal, abat Poblet, i la resta de monjos —hi ha relació nominal— estableixen a Antoni Batlle, mercader d'Arbeca, els tres casals o molins de farina, des de la terra fins al cel i amb totes les pertinences, que Poblet té als Omellons d'Arbeca o de Tàrrega. El cens és de 30 ll. anuals, pagadores per Nadal. Queda pactat que ni Poblet ni altres poden fer més molins. El monestir s'atura («es reté») la directa senyoria. Els vassalls mantenen els drets de rec i, sota pena de 5 sous, no poden llançar l'aigua al torrent perquè no aprofiti.

El 18 de febrer de 1549, trasllat de 1769, tenim la nota de l'establiment del poble de Senan (Conca de Barberà), fet per fra Alfonso Hernàndez, síndic de Poblet, a favor de vuit (sic) pobladors del lloc: Bernat, Mateu i Rafel Vallverdú, Joan i Jaume Gili, Joan Queralt, Pere i Gabriel Pinyol i Pere Cugat, curadors dels fills de Joan —són nou—. Els capítols esmenten «los pactes entre Poblet y nous pobladors de Sanant». El bosser estableix totes les terres amb aquests pactes: pagament de delme de grans a la vuitena; de la primícia a la trenta-dosena —recau sobre tots els grans, cà-

nem, llins, safrà, bestiar de tot tipus i verema—; paguen delme a la desena de safrà, cànem, llins, verema, olives, anyells, cabrit i llana; el senyor podrà escollir entre rebre el delme del safrà en bri o en flor; la verema l'han de dur franca als cups del senyor a Senan; que cada casa pagui un pollastre de delme, tant si en fa com si no; cada casa ha de pagar una gallina pels seus béns; delme dels pollins a un sou per cap; hauran de fer tragí del gra que surti del delme: les cases que tinguin parell, sis faneques per bèstia, i qui no en tingui, sis faneques; el senyor es reté fadiga, ferma, empara i directa senyoria; lluïsme al terç del preu de venda, excepte si es donació de pare a fill, quan no caldrà pagar res; no poden vendre ni penyorar les cases i propietats a persones que no siguin sòlides de Poblet; el senyor els dóna empriu en tot el terme de Senan de poder herbejar bestiars grossos i menuts, així com el senyor es reté empriu de poder herbejar els seus; les herbes no podran ser venudes ni pels nous pobladors ni pel senyor; tenen dret de fer llenya per a ús de les seves cases i forns, excepte d'un bosc que es reté el senyor; poden vendre la llenya que treguin dels conreus; que paguin delme de formatges; que passats sis anys hagin de pagar 6 ll. barcelonines cada any de quístia per la Mare de Déu d'agost; paguen un sou de cens, una gallina i un pollastre cada casa per la Mare de Déu d'agost pel forn; no poden fer carbó sinó és per a usar-lo a la ferreria; si conreen als termes que no són de la senyoria paguen mig delme; Poblet es reté la casa, la botiga, la pallissa, l'era i la vinya.

Pacte especial: han de fer foc i estada en el lloc de Senan, no ser domiciliats en cap altre lloc i s'han de fer vassalls sòlids i afocats de Poblet, i prestar sagrament i homenatge de fidelitat a l'abat.

Qui fa el trasllat «per a direcció dels rectors» indica que fins al 1769 els de Senan han pagat sense cap problema la primícia d'olives, tot i no venir especificada en el document extractat.

Com a recapitulació, deixem clar que retenim sis establiments del segle XIII, relatius a les poblacions de Montsuar, Bellcaire i Vallclara. La fadiga apareix en cinc ocasions, situant-se entre 10 i 30 dies. El cens només ve detallat en el cas del molí de Vallclara.

Per al segle XIV, disposem de quatre documents. Dos es centren al voltant del 1333, l'empordanès «mal any primer». Torna a aparèixer Montsuar, lloc on la comunitat monàstica persevera en la voluntat de fer plantar ceps. Molt interessant és l'establiment de tota una població: Quart de Poblet. Queden ben detallades les diferències en el pagament d'entrades entre les jovades de secà i les de regadiu. I també que el senyor reté lluïsme, fadiga, així com que els nous pobladors han de prestar sagrament i homenatge i són obligats a cedir host i cavalcada. Els repobladors queden facultats a fer calç, guix, llenya, fossar, església, cort i presó.

La majoria d'establiments del segle XV, tres sobre quatre, són de després de la sentència arbitral de Guadalupe. Els dos primers fan referència a cases, subjectes a pagaments de cànons i entrada. Els dos darrers, a l'emfiteusi sobre un lloc i castell (Santdomí) i un mas.

A la primera meitat del segle XVI, els establiments pobletans se centren en els molins fariners de l'Espluga i els Omellons, i brilla amb llum pròpia el de Senan. El lloc havia quedat pràcticament despoblat i el monestir de Poblet optà per tornar-lo a fer habitable a través de la concessió d'una mena de carta pobla que va prendre la forma d'establiment. La comunitat cistercenca va retenir fadiga, ferma, empara, directa senyoria, lluïsme al terç, empriu d'herbejar, botiga, pallissa, era i vinya. I, encara, a canvi de poder fer foc i estada al lloc, els vassalls s'havien de declarar sòlids i afocats i prestar sagrament i homenatge de fidelitat a Poblet.

Altisent[19], eminent historiador del cenobi, sosté que les obligacions que pervenien als habitants dels dominis de Poblet envers l'abat, com a senyor, no derivaven de cap dependència de tipus militar ni pròpiament de la possessió de la terra, sinó del fet d'habitar un terme senyorejat pel monestir. Els homes dels dominis de Poblet tenien llurs cases o terres no pas en virtut de la prestació de l'homenatge, sinó o bé en pura i simple propietat o bé gràcies a un contracte de caràcter civil i privat: un establiment del gènere de l'emfiteusi. Encara que prestessin el sagrament a l'abat i fossin anomenats vassalls, no ho eren en el sentit feudal de la paraula, ni l'homenatge de mans i de boca els conferia els drets ni els imposava les obligacions que tenien els vassalls feudals pròpiament dits, que eren deures principalment militars. Rebla «no volem dir que un habitant d'un terme de Poblet del segle XV fos més lliure que un cavaller vassall feudal d'un altre, el segle X». I, atenció a la distinció, «el règim senyorial podia ser més dur, quant a contribucions pecuniàries i a control general, que el feudal (...) eren diversos els drets d'un senyor feudal dels del domini senyorial no feudal». Als drets de Poblet com a senyor dels termes on dominava s'afegien, des dels segles XIV i XV, els jurisdiccionals, provinents de la compra pels abats del dret i el poder d'administrar la justícia.

La societat que es desenvolupà a la Catalunya Nova s'ha de situar en un procés històric de repoblació que determinà un millor grau de llibertat personal del pagès, sense que això impliqui la formació d'una societat aliena al feudalisme. Una societat on, a més, es va anar teixint una jerarquització, amb la formació d'una dicotomia de pagesos benestants i pagesos pobres amb poca o sense terra, explotats pels mecanismes de substracció feudal i pel pagès benestant d'estatut consolidat després de Guadalupe.

Una síntesi ben recent pretén que a la Catalunya Nova

> l'hàbitat majoritari era a les viles, que s'havien dotat de privilegis col·lectius en els quals es registraven els drets i les obligacions dels pagesos. Aquests, arribat el moment, van poder mostrar els documents per tal d'oferir resistència a la pressió dels senyors. Era una zona en la qual es barrejaven els alous, les tinences emfitèutiques i les tinences servils. El status predominant era el del camperol lliure o aloer, que conreava les

[19] ALTISENT, A., *Història de Poblet,* Abadia de Poblet, 1974, pàg. 387.

terres sense dependència de ningú i només pagava els impostos reials. Això no obstant, es donaven casos d'adscripció a la terra en algunes contrades, com les pertanyents al monestir de Santes Creus i, també, en d'altres properes a Barcelona[20].

És indiscutible que, al segle XVI, no es pot parlar d'un únic model de funcionament del règim senyorial. Hi ha gran diversitat de formes i de variants entre les poblacions de les diferents senyories i fins i tot en una mateixa honor. Diferències no només comarcals o més locals, sinó fins i tot en l'àmbit d'un mateix municipi. Varietats tant a nivell jurídic com econòmic, perquè no tots els pagesos estaven subjectes a un mateix nombre de prestacions, ni tots els senyors tenien dret a exercir el mateix nivell de justícia. Només delmes —això sí, amb desiguals taxes de detracció— i primícia requeien sobre tota la pagesia[21].

[20] CUADRADA, C., «La pagesia a la tardor de l'edat mitjana», dins *Història Política, Societat i Cultura dels Països Catalans,* vol. III, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 201.

[21] DURAN, M., «Producció i renda...», pàg. 204.